

સામાજિક પરિવર્તનનો અર્થ અને તેના પરિણામો

રજૂકર્તા

દક્ષાકુંવર રામસિંહ ચૌહાણ

મુ.પો.ધંબોલીયા, તા.ભીલોડા, જિ.અરવલ્લી ઉદ્દેશ્ય

સામાજિક પરિવર્તનનો અર્થ

સમાજની સાધનાત્મક અને ધોરણાત્મક વ્યવસ્થામાં સંસ્કૃતિનાં કોઈપણ ભાગમાં પરિવર્તન એટલે સામાજિક પરિવર્તન. એરિસ્ટોલ કહેતા કે સમાજ પરિવર્તનશીલ અનેકિયાશીલ છે. ગીક લોકો માનતા કે માનવ સમાજ ચો સુધારણાની દિશામાં પોતાની પગતિ કરતો જાય છે. કાર્લ માર્કસ ઉત્પાદન અને પરિવર્તનને સાથે જોડે છે. ટાલકોટ પાર્સન્સ કહે છે કે, સમાજ જેમ જેમ ઔદ્ઘોગીકરણ તરફ વળતો જાય છે તેમ તેમ સમાજોમાં વધુ પ્રમાણમાં વ્યાવસાયિક વિશેષતાઓ જોવા મળે છે. જે સામાજિક પરિવર્તન અને વિકાસમાં પરિણમે છે. જહોન્સન કહે છે કે, સામાજિક રચના તંત્રમાં આવતું પરિવર્તન એટલે સામાજિક પરિવર્તન, કિગલે ડેવિસ કહે છે કે, સામાજિક સંગઠનમાં અર્થાત્ક સમાજ રચના ઈક્યા'નાથમણને કાર્ય ૮૦૪'નાથાણ માં થતું પરિવર્તન એટલે સામાજિક પરિવર્તન. મેકાઈવર અને પેજ કહે છે કે, સામાજિક સંબંધોના ગુંફનમાં થતા પરિવર્તન એટલે સામાજિક પરિવર્તન.

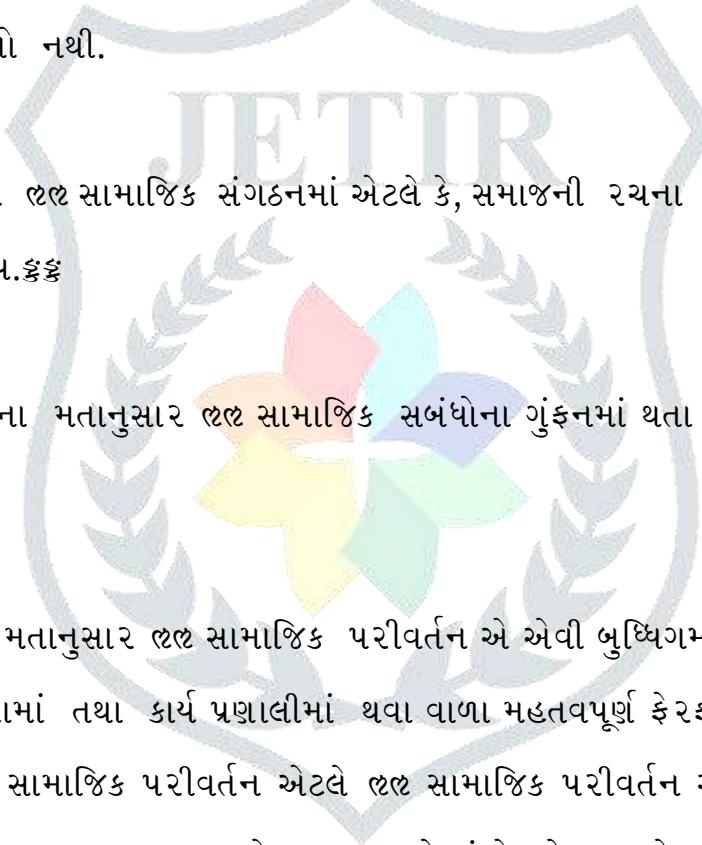
સામાજિક પરીવર્તન સમાજમાં અનેકવિધ રીતે જોવા મળે છે. દા.ત... કોઈ ને એક ને એક વસ્તુ વધુ સમય ગમતી નથી. તેનો સમય જતા તેમાં આપણે ફેરફાર કરીએ છીએ તેમ સમાજમાં પણ પરીવર્તન આવે છે. આથી બધી જ ચીજવસ્તુમાં ફેરફાર કરીએ છીએ. માનવી વધુ લાગણીશીલ હોય છે અને તેથી તે પત્યે લાગણી દાખવતો થાય છે પણ તેને બદલી શકતો નથી. પરીવર્તનની પ્રક્રિયા સાર્વત્રિક અને સહજ હોય છે. સમાજ ક્ષણે ક્ષણે બદલતો રહે છે. કોઈ પણ બે વિચારકો એ ભેગા મળીને કહ્યું છે કે, દરેક લક્ષણોમાં માનવી સમાજને ટકાવી રાખવા માટે બે બાબતોને મહત્વ આપે છે. જેમાં સમાજીકરણ અને સામીજિક નિયંત્રણ. આમ, પરીવર્તન એ જ વાસ્તવિકતા છે.

માનવી સ્વભાવથી જ ગતીશીલ પ્રાણી છે. બીજા બધા પણું – પક્ષી કરતા માટે માટે એવું કહેવાય છે કે, તેને એકનું એક કાર્ય કાયમી માટે ગમતું નથી. તે કાર્યમાં સતત પરીવર્તન ઈચ્છતો હોય છે. માનવી શરૂઆતમાં ખેતીની શોધ કરી તે આજના માનવી માટે કઈ એક જ દિવસનું કામ નથી પણ તે જન્મજાતનું

કાર્ય ગણાય છે અને આ અનુભવોના આધારે માનવી વધુ ને વધુ સક્ષમ બનતો જાય છે. અને તેનાથી માનવીમાં બદલાવ આવે છે. માનવી જેમ જેમ વધુ કાર્ય કરતો જાય તેમ તેના અનુભવો વધતા જાય છે.

જરૂરીયાત ને શોધખોળની માતા ગણવામા આવે છે. માનવીમાં જીજ્ઞાસાવૃત્તિ વધતી જાય છે તેની મહત્વકંશા વધતી જાય છે. તેમ નવું શીખવા અને મેળવવા તે આગળને આગળ વધતો જાય છે અને આ સમયને અનુરૂપ માનવીમાં પરીવર્તન આવે છે.

મહાન સાહિત્યકારના મતે આજનો સમાજ એટલો પરીવર્તન પાખ્યા કરે છે કે, તેઓ પોતાના માનસને સમયને અનુરૂપ બની શકતો નથી.

કિંસ્લે ડેવિસના મતે જ્યાં સામાજિક સંગઠનમાં એટલે કે, સમાજની રચના અને કાર્યમાં થતા ફેરફારને સામાજિક પરીવર્તન કહેવાય. કુચુ

મેકાઈવર અને પેઝના મતાનુસાર જ્યાં સામાજિક સંબંધોના ગુંફનમાં થતા ફેરફારને પણ સામાજિક પરીવર્તન કહે છે. કુચુ

એલિવન બોસ્કોફના મતાનુસાર જ્યાં સામાજિક પરીવર્તન એ એવી બુધ્યગમ્ય પ્રક્રિયા છે જેના આધારે નિર્ણયિત સામાજિક વ્યવસ્થામાં તથા કાર્ય પ્રણાલીમાં થવા વાળા મહત્વપૂર્ણ ફેરફારોને જાણી શકાય છે.

ફેરચાઈલના મતે સામાજિક પરીવર્તન એટલે જ્યાં સામાજિક પરીવર્તન સામાજિક પ્રક્રિયા, ધોરણો, સ્વરૂપનાં કોઈપણ પાસાને થવાવાળા તફાવતો અથવા તો સંશોધનો. આ એક વ્યાપક શબ્દ છે જેનાથી સામાજિક આંદોલનો પ્રત્યેક પ્રકારનાં પરીણામોનું જ્ઞાન થાય છે અથવા જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે. સામાજિક પરીવર્તનો પ્રતિગામી—પ્રગતિગામી, સ્થાયી—અસ્થાયી, આયોજિત—નિયોજિત, એકદિશાગામી—બહુદિશાગામી ઉપયોગી—હાનીકારક હોઈ શકે છે. તેને સામાજિક પરીવર્તન કહેવાય છે.

સામાજિક પરીવર્તનનાં પરીમાણો :-

સામાજિક રચનાતંત્રમાં કે સામાજિક કાર્યમાં કોઈ પણ ફેરફાર થાય તેને સામાજિક પરીવર્તન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આમ, સમાજમાં કોઈને કોઈ સ્વરૂપે સામાજિક પરીવર્તન આવ્યા જ કરે છે અને તેના પરીમાણો નીચે મુજબ જોવા મળે છે.

૧. સમય:-

સામાજિક પરીવર્તનને સમજવું હોય તો તેનો સમય જાણવો જોઈએ કારણ કે, પરીવર્તનને સમયકાળમાં માપવામાં આવે છે. તે વैદિક વર્ષાભ્રવસ્થા દ્વારા જ થતું. ત્યારબાદ અનુવૈદિક યુગ, મધ્યયુગ, બ્રિટીશયુગ, અર્વાચીનયુગ વગેરે પણ વર્ષાભ્રવસ્થાના આધારે સમાજ ચાલ્યો આવે છે. વર્ષા વ્યવસ્થામાં ઉત્તરાર્ધ આવ્યો ત્યારથી અર્પિત દરજજાને બધુ મહત્વ અપાવા લાગ્યુ. આ માટે સમય અને સામાજિક પરીવર્તનમાં મોટામાં મોટો ફાળો આપે છે. દા.ત.. આ વર્ષ અને ગયા વર્ષ એ વચ્ચેના સમયનું માપ લેવામા આવે છે અને તે બંને વચ્ચે શું પરીવર્તનો આવ્યા છે તે આપણે જાણી શકાય છીએ.

પાર્મેનાડાઈઝના મતે – સમાજ તો પરીવર્તનશીલ છે જ અને સમયના આધારે સમાજમાં ભ્રમણ થતું રહે છે. નવા સ્વરૂપે સમાજ વ્યવસ્થા જોવા મળે છે. જેમ જેમ પરીવર્તન આવે છે તે બધુ સમયના આધારે આવે છે. આમ, સામાજિક પરીવર્તન માટે સમયનું મહત્વનું પરીમાણ ગણવામાં આવે છે.

૨. સ્થળ:-

પરીવર્તન લાવવા માટે ફક્ત સમય જ જરૂરી નથી પણ સ્થળનું પણ એટલુ મહત્વનું પરીમાણ માનવમા આવે છે. દા..ત. યુરોપીય દેશોમાં અને જર્મનીમાં પરીવર્તન અંગેના અનેક અભ્યાસો કરવામા આવ્યા છે. એ જ રીતે આપણા દેશમાં ઘણા સ્થળોનો અભ્યાસ કરવામા આવ્યા છે અને તેમાં શું પરીવર્તન આવ્યું છે, તે જોવા મળ્યુ છે. તેમાં ગામડા કરતા શહેરો બધુ આધુનિકતા તરફ આવતા જાય છે અને નવી પદ્ધતિઓ અને પ્રદાનો અપનાવતા જાય છે કારણ કે શહેરોમાં શિક્ષીત લોકોનું પ્રમાણ બધ્યુ અને લોકો વધારે આધુનિકતા તરફ આગળ વધતા જતા જોવા મળે છે જે પરીવર્તનનું પરીમાણ છે.

૩. સમાજની કક્ષા:-

સામાજિક પરીવર્તનના પરીમાણોમાં સમાજની કક્ષાને પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. ભારતીય સમાજ તેમાં આધુનિક ગુણો, વિચારો, મુલ્યો વગેરે આધારીત જોવા મળે છે પરંતુ તે બધામાં સરખો પ્રભાવ પડ્યો છે ખરો? આ માટે ઘણા સંશોધનો કરવામા આવ્યા છે પણ તે બંનેને વિકાસનાં પરીવર્તનમાં મુકવામા આવે તો બંનેનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. આદિમ સમાજથી શરૂ કરીને સત્ય સમાજ સુધીની તેની ઐતિહાસિક પાશ્વભૂમિ દર્શાવવી પડે છે. વર્તમાન સમયમાં આ બધું જ પરીવર્તન સંભવી શક્યું છે.

૪. સામાજિક પરીવર્તનના પરીબળો:-

કોઈ વ્યક્તિ કે ઘટનાનું યોગદાન ન હોય અથવા તો તનો પ્રભાવ સમાજ પર ન પડે તો પણ સમાજ સતત સ્વયંભુ રીતે બદલાતો હોય તેવું માનવમા આવે છે. સામાજિક પરીવર્તન માટે કોઈ ઉપલબ્ધ પરીબળ ન હોય ત સમાજમાં કોઈ પરીવર્તન આવતું નથી. એટલા માટે કોઈ પણ ઉપલબ્ધ પરીબળ હોવું જોઈએ. આ માટે ભૌગોલિક પરીબળો, યંત્ર વैજ્ઞાનિક પરીબળો, સામાજિક પરીબળ, આર્થિક પરીબળ વગેરે પરીબળોથી બદલાતા સમાજને સામાજિક પરીવર્તન કહેવાય છે.

